

-ग्रंथ परिचय-

आर्थिक तत्त्वज्ञान

लेखिका- जोन रॉबिन्सन

(Economic Philosophy by Joan Robinson)

(प्रथम प्रकाशक - C. A. Watts 1962, पुनर्प्रकाशक: Pelican Books 1964

पुनर्मुद्रण: 1966, 1968, 1970, 1973, 1974, Routledge- 2021)

धीरज कदम

सहायक प्राध्यापक

अर्थशास्त्र विभाग (स्वायत्त), रा. तु. म. नागपूर विद्यापीठ

श्रीमती जोन रॉबिन्सन (1903-1983) ह्या विसाव्या शतकातील एक महान अर्थशास्त्रज्ञ आणि मुक्त-बाजार भांडवलशाहीच्या निडर टीकाकार होत्या. युद्धोत्तर काळात अर्थशास्त्राच्या वादग्रस्त 'केंब्रिज स्कूल'मधील त्या एक अग्रगण्य व्यक्ती! त्यांनी आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि विकासाच्या अर्थशास्त्रात मूलभूत योगदान दिले.

जोन रॉबिन्सन यांचे 'आर्थिक तत्त्वज्ञान' (Economic Philosophy) हे पुस्तक प्रथमतः 1962 मध्ये प्रकाशित झाले असले, आणि त्यातील काही संदर्भ व निष्कर्ष तत्कालीन असले तरी, जोन रॉबिन्सनची अर्थशास्त्रामागील तत्त्वमीमांसा आणि वैचारिक कल्पनांबद्दलचे मत हे शाश्वत असून ते २१व्या शतकातील वाचकांच्या लक्षात आणून देण्यासारखे आहे. हे पुस्तक, विशेषतः अर्थशास्त्र हे एक विज्ञान म्हणून विकसित होत असताना त्याच्या झपाट्याने बदलणाऱ्या प्रतिमानांच्या संवेदनशीलतेची आठवण करून देते व त्यांच्या मर्यादा अचूकपणे नोंदवते. १४० पानांचे हे पुस्तक तसे छोटेखानी दिसत असले तरी त्याचा आवाका मात्र खूप मोठा आहे. या पुस्तकाचे योग्य आकलन

होण्याकरिता तत्कालीन आर्थिक विचार व सिद्धांत तसेच तत्त्वज्ञानातील मुलभूत संकल्पनांचे ज्ञान व जाण असणे ही आवश्यक अट आहे. प्रस्तुत लेखाद्वारे या वाचनीय आणि दुर्लक्षित पुस्तकाचा परिचय करून देण्याचा (धाडसी) प्रयत्न केला आहे. आधी उल्लेख केल्याप्रमाणे ग्रंथाचा आवाका मोठा असल्याने प्रस्तुत लेखाला दोन भागात विभाजित करून या पहिल्या भागात पुस्तकाच्या सुरुवातीच्या तीन प्रकरणांचा परिचय करून देण्यात आला असून उर्वरित तीन प्रकरणांचा परिचय पुढल्या अंकात प्रकाशित करण्यात येणार आहे.

“..economics itself (that is the subject as it is taught in universities and evening classes and pronounced upon in leading articles) has always been partly a vehicle for the ruling ideology of each period as well as partly a method of scientific investigation.¹ ...It limps along with one foot in untested hypotheses and the other in untestable slogans. Here our

task is to sort out as best we may this mixture of ideology and science.²”

“अर्थशास्त्र हे नेहमीच प्रत्येक कालखंडातील सत्ताधारी विचारसरणीसाठी अंशतः एक वाहन आणि अंशतः वैज्ञानिक चौकशीची पद्धत राहिले आहे..... ते एका पायाने न तपासलेल्या गृहितकांमध्ये आणि दुसऱ्या पायाने सिद्ध न झालेल्या घोषणांमध्ये लंगडे राहते.विचारधारा आणि विज्ञान यांचे मिश्रण शक्य तितक्या चांगल्या प्रकारे सोडवणे हे आमचे कार्य आहे.” या उत्तेजित शब्दांसह, जोन रॉबिन्सन या जिवंत आणि प्रतीकात्मक पुस्तकाची ओळख करून देतात.

लिखाणाबाबत आपली भूमिका स्पष्ट करतांना त्या असे म्हणतात की “हा विषय प्रामुख्याने अँडम स्मिथ आणि नंतरच्या अर्थशास्त्रज्ञांच्या एक किंवा दोन प्रमुख कल्पनांच्या संदर्भात चित्रित आहे, विचारांच्या विकासाचा शोध घेण्यासाठी किंवा ऐतिहासिकदृष्ट्या कल्पना कशा निर्माण झाल्या हे दर्शविण्यासाठी नाही. याउलट रहस्यमय पद्धतीने हे शोधण्याचा प्रयत्न आहे, की कोणत्याही तार्किक सामग्रीशिवाय अधिभौतिक प्रस्ताव (metaphysical propositions) हे, विचार आणि कृतीवर कसा प्रबळ प्रभाव टाकतात”.

रॉबिन्सन यांनी आर्थिक सिद्धांतात महत्त्वपूर्ण योगदान दिले आहे, परंतु याठिकाणी त्या वाचकाला प्रत्यक्ष पडद्याआड घेऊन जातात आणि आर्थिक रूढीवादाच्या कट्टरतेचा पर्दाफाश करतात. तसेच अप्रचलित तत्त्वमीमांसेला मार्गातून बाजूला सारून अर्थशास्त्र विज्ञान म्हणून भरीव प्रगती करू शकते असा आशावाद निर्माण करतात.

जोन रॉबिन्सन यांनी या पुस्तकाची मांडणी एकूण सहा प्रकरणांमध्ये केली आहे.

1. Metaphysics, Morals, and Science
2. The Classics: Value
3. The Neo-Classics: Utility
4. The Keynesian Revolution
5. Development and Under-Development
6. What are the Rules of the Game?

तत्त्वमीमांसा (मेटाफिजिक्स), नैतिकता आणि विज्ञान (Metaphysics, Morals, and Science)

या पहिल्या प्रकरणात त्यांनी आर्थिक तत्त्वज्ञानाच्या संदर्भात प्रामुख्याने अँडम स्मिथच्या कल्पना आणि विचारांची चिकित्सा केली आहे. त्या असे म्हणतात की स्मिथ यांच्या *Theory of Moral Sentiment* (1759) आणि *Wealth of Nations* (1776) या दोन पुस्तकांनी पुढील काळातील अर्थशास्त्रातील विचारांची दिशा निश्चित केली. अँडम स्मिथने अर्थशास्त्राला समाजाच्या पायाभरणीच्या विस्तृत चौकशीचा भाग म्हणून पाहिले. त्याच्या काही कल्पना मॅडेव्हिलच्या प्रतिक्रिया होत्या, ज्यांनी “मधमाशांच्या दंतकथा” मध्ये असा युक्तिवाद केला की ‘त्याग नव्हे तर, मुक्त बाजार आणि आरामदायक उपभोग, समृद्ध अर्थव्यवस्थेचा मार्ग आहे. मधमाशांच्या पोळ्यामध्ये, अति उपभोगामुळेच रोजगार निर्माण होतो आणि प्रत्येक मधमाशीला त्या मागण्या पूर्ण करण्यात व्यस्त ठेवले जाते’. त्यामुळे या तत्त्वानुसार समाजातील सर्वात गरीब लोक देखील अन्यथा असते त्यापेक्षा चांगले स्थितीत राहतात.

Theory of Moral Sentiment मध्ये, स्मिथ गुणवत्ता आणि मूल्यासंबंधी निर्णय घेताना शिष्टसंमत आचाराचे भान आणि आपल्याकडे असणाऱ्या मान्यतांचे परीक्षण करतो. तो सहानुभूतीच्या संकल्पनेला प्रोत्साहन देतो. तो विचारतो की लोकांना समाजात राहणे कशामुळे

शक्य होते. वेल्थ ऑफ नेशन्समध्ये, तो व्यावसायिक समाजाकडे पाहतो आणि लोक त्यांच्या स्वतःच्या हितसंबंधांचा पाठपुरावा करत असले तरीही ते सामाजिक उन्नतीला कसे पूरक ठरू शकते यावर विचार करतो. तो श्रमविभागाची कल्पना मांडतो, आणि किंमतीच्या संरचनेची तपशीलवार चर्चा करतो. किंमती श्रमासारख्या निविष्टांद्वारे नव्हे तर स्पर्धा, पुरवठा आणि मागणी यानुसार कशा ठरवल्या जातात याची मीमांसा करतो. भांडवल हस्तांतरित करण्याचे स्वातंत्र्य, उत्पादनक्षमता आणि मागणी आणि पुरवठा हे त्यांनी महत्त्वाचे मानले. त्याने बाजार यंत्रणेला "अदृश्य हात" म्हणून पाहिलं. न्यायव्यवस्था, कायदा आणि सुव्यवस्था, वाहतूक आणि शिक्षण यांवर सरकारचे काही नियंत्रण असले तरी पण सरकारने बाजारात हस्तक्षेप करू नये, अशा निर्हस्तक्षेप नीतीसाठी त्याने युक्तिवाद केला.

यासंदर्भात जोन रॉबिन्सन असे मत प्रदर्शित करतात की, स्मिथ आणि त्याच्या समकालीनांनी पर्यायी शब्दांचा वापर करून तत्वमीमांसा किंवा विचारसरणीवर त्यांची मते आधारित केली. आपण विचारधारेला विज्ञानापासून कसे वेगळे करतो यावर त्या चर्चा करतात. अधिभौतिक किंवा वैचारिक प्रस्ताव परीक्षणास सक्षम नाही. ते कोणत्याही भौतिक प्रमाणात मोजता येत नाहीत. म्हणून आपण त्यांच्याकडे दुर्लक्ष केले पाहिजे का? असा प्रश्न देखील त्या उपस्थित करतात.

मानसिक आणि सामाजिक समस्यांसाठी मेटाफिजिक्स आवश्यक आहे. उदाहरणार्थ, "सर्व पुरुष समान आहेत" हे शारीरिकदृष्ट्या अर्थहीन आहे, परंतु ते आपल्याला हक्क, कर्तव्ये इत्यादींवरील चर्चेसाठी एक प्रारंभिक बिंदू प्रदान करते. सामान्य भावना विचारधारा म्हणून व्यक्त केल्या जातात. त्या एक प्रकारच्या सामाजिक वृत्ति आहेत. यातून

व्युत्पन्न होणारे काहीही सामाजिकदृष्ट्या बरोबर किंवा चूक नाहीत. त्या म्हणतात, "निरपेक्ष अहंकारी समाज लवकरच स्वतःचे तुकडे करेल, परंतु एक उत्तम परोपकारी व्यक्ती लवकरच उपाशी राहील." म्हणून स्वार्थ विरुद्ध करुणा संतुलीत असणे आवश्यक आहे. प्रामाणिकपणाबद्दलही असेच म्हणता येईल. प्रामाणिकपणाचा अभाव हा समाजात मोठा उपद्रव आहे. आपण त्याला पाप म्हणून संबोधण्याची किंवा त्याला वैचारिक अर्थ देण्याची गरज नाही. समाज प्रामाणिकपणाची मागणी करतो, भलेही व्यक्ती प्रामाणिकपणा टाळण्याचा प्रयत्न करत असेल. "माझ्या सोईसाठी इतर लोकांचा प्रामाणिकपणा आवश्यक आहे. काकडीसुद्धा एकमेकांच्या डहाळ्या चोरत नाहीत; हा त्यांच्यासाठी उत्क्रांतीचा फायदा असल्याचे सिद्ध झाले आहे." त्याचप्रमाणे, प्रामाणिकपणा आणि न्याय्य व्यवहार हे मानवांसाठी सामाजिक फायदे आहेत. असे असले तरी, जर आपल्याला जगायचे असेल तर रस्त्यावरील स्वहिताचा समतोल साधला पाहिजे, अशी भूमिका त्या घेतात.

मानवी वर्तनाचा अभ्यास करतांना यापैकी मापन न करता येणारे काही घटक आपल्यात अंगभूत असतात; त्यांचे स्वरूप भौतिक नसल्यामुळे त्यांना निर्दिष्ट करणे कठीण आहे. तसेच, पारंपरिक प्रथा त्यांच्या व्याख्येमध्ये एक महत्त्वाची भूमिका बजावते. त्या असा निष्कर्ष काढतात की नैतिक भावना विज्ञानातून प्राप्त होत नाहीत, तर संपूर्णपणे प्रथामधून प्राप्त होतात. शिवाय, सर्व नैतिक प्रणालींमध्ये एक साखळी आहे. याउलट विचारधारा ही नियमांकडे घेऊन जाते आणि विवेकाकडे नेते.

मंडेविलेचा असे वाटत होते की समाज किमान, लोभ आणि स्वतःसाठी अधिक हव्या असलेल्या गोष्टींमुळे चालतो. हा लोभ, ज्याला

स्मिथने स्वहित म्हणणे पसंत केले, ते अर्थशास्त्रातील एक महत्त्वाचे चालक तत्त्व आहे आणि परमार्थ-स्वार्थ संतुलन हा राजकीय आणि नैतिक विवादाचा कणा आहे.

अभिजातवाद्यांचे- मूल्य विश्लेषण (The Classics- Value)

या दुसऱ्या प्रकरणात डेव्हिड रिकार्डो आणि कार्ल मार्क्स या प्रमुख अर्थशास्त्रज्ञांच्या विचारांची मीमांसा करण्यात आली आहे. डेव्हिड रिकार्डो (1772 ते 1823) यांनी भांडवल संचय आणि वृद्धी यांच्यातील दुवा, माल्यसचा लोकसंख्या सिद्धांत आणि विभेदक खंडाचा सिद्धांत तीन कल्पनांवर आधारित प्रणाली तयार केली. त्याचा मते, अधिक नफा (सुपीक जमीन किंवा चांगल्या व्यवसायातून) गुंतवणुकीला प्रोत्साहन देतो आणि उत्पन्न कामगारांद्वारे वाटून घेतले जाते. हा सिद्धांत उत्पादनापेक्षा शेतीसाठी चांगला मानला गेला. खंड वाढल्याशिवाय भूमिपतींना सुधारणा करण्यास प्रोत्साहन मिळणार नाही अशी कल्पना त्यांनी केली.

कार्ल मार्क्स (1818 ते 1883) यांनी हेगेलच्या विचारावर आधारित "द्वंद्वैतिक भौतिकवादाची" (Dialectical Materialism) संकल्पना स्पष्ट केली. द्वंद्वैतिक भौतिकवादाची प्रक्रिया अशा श्रमिकांना अर्थव्यवस्थेतून बाहेर करेल जे त्यांना जगण्यासाठी आवश्यक संसाधने खरेदी करू शकत नाहीत व त्याद्वारे भांडवलशाही व्यवस्थेचा विकास व त्याच्या अनिवार्य विनाशाची कल्पना मार्क्सने केली. रिकार्डोच्या शेतीविषयक पक्षपाती कल्पनांच्या विपरीत, हा एक सिद्धांत होता जो थेट व्हिक्टोरियन विनिर्मानावर लागू झाला.

जसजसे चक्र पुढे जाईल तसतसे मालक (बुर्जुआ) नफा मिळवतील, श्रीमंत होतील आणि

पुन्हा गुंतवणूक करतील. बाजार संपृक्ततेला पोहोचेपर्यंत सर्व काही ठीक होईल आणि मूल्याच्या श्रम सिद्धांतानुसार, कामगारांची मजुरी कमी करावी लागेल. परिणामी कामगारांची क्रांती होईल. या तर्कातील दोष रॉबिन्सन यांनी मांडले आहेत. थोडक्यात, क्रांती होण्याची शक्यता नाही कारण नवीन तंत्रज्ञानामुळे उत्पादन वाढते आणि बाजारपेठा आणि फॅशन बदलतात. मार्क्सच्या परिकल्पनापेक्षा ही व्यवस्था पूर्णपणे अधिक मुक्त आणि गतिमान आहे. त्यामुळे त्याचा श्रम सिद्धांत इतर घटकांच्या प्रकाशात अपुरा ठरला.

जोन रॉबिन्सनच्या मते, अभिजातवाद्यांचा असा विश्वास होता की श्रमाला मूल्य असले पाहिजे, ज्याने किंमत निश्चित केली पाहिजे. पण "मूल्य" म्हणजे काय आणि ते कुठून येते? आपण उपयोगिता मूल्य आणि विनिमय मूल्य यात भेद करणे आवश्यक आहे. पाण्यात उपयोगिता मूल्य अधिक आहे; तर हिऱ्याचे विनिमय अधिक मूल्य आहे. देवाणघेवाण सामान्यतः तेव्हा होते जेव्हा उपभोगाच्या विशेषीकरणामध्ये फरक असतो. यालाच तुलनात्मक लाभाचा सिद्धांत म्हणतात. श्रम केवळ आदर्श जगातच भूमिका बजावते. एखाद्या वस्तूची किंमत श्रम + खंड + नफा दर्शवेल. किंमती, मुक्त व्यापाराच्या प्रक्रियेद्वारे आणि संचयनाद्वारे निश्चित केल्या जातात आणि व्यवसाय पुढे नेण्यासाठी उत्पादन किंमतीत वाढ करणे पुरेसे आहे.

रिकार्डोला मूल्य मापनासाठी श्रम वेळेचा वापर करायचा होता आणि म्हणूनच त्याचे सिद्धांत यशस्वी झाले नाहीत. रिकार्डो सारख्या कृषी आधारित सिद्धांतांसाठी स्थिर मजुरी-लाभ आणि स्थिर मजुरी-भांडवल गुणोत्तराची आवश्यकता असते.

मार्क्सच्या मते, भांडवलशाहीमध्ये, विनिमयाच्या दृष्टीने प्रत्येक गोष्टीचे मूल्य असते. पण मार्क्सला कामगाराने निर्माण केलेल्या कामाच्या मूल्यात (जे विनिमयावर अवलंबून असते) रस नसून, त्याला काय मोबदला दिला जातो यात होता. भांडवलशाही चालते, पण ती कामगाराचे शोषण करते.

मार्क्सच्या मते, भांडवलशाहीमध्ये जो काही न्याय आहे, तो केवळ त्याच्या स्वतःच्या नियमांच्या चौकटीमध्ये आहे. त्या नियमांच्या बाहेर पाहिल्यास ती संपूर्णता अन्यायकारक आहे. त्यामुळे ही व्यवस्था संपूर्ण उखडून टाकली पाहिजे. यासंदर्भात रॉबिन्सन असे म्हणतात की ज्या प्रक्रियेद्वारे नफा वाढतो, वेतन समान राहते आणि कामगार अखेरीस दुर्मिळ होतात आणि त्यांचे आणखी शोषण होते. तेव्हा क्रांती येण्याची अपेक्षा असते पण प्रत्यक्षात, नावीन्य किंवा काहीतरी वेगळेपणा, (फॅशन, मागणी) यामुळे बदलास विलंब होतो आणि दुसरे व्यापार चक्र सुरू होते.

रॉबिन्सनच्या मते, श्रम हे मूल्याचे मापक म्हणून निरुपयोगी आहे. कारण श्रमिकांच्या कार्यक्षमतेत फरक असतो; तंत्रज्ञानामुळे कार्यक्षमतेत बदल होते; काही कामगारांकडे नवीनतम ज्ञान/कौशल्य असेल आणि तर काहींकडे नाही; भांडवल संचय करणे किंवा चांगल्या कामाचे कौतुक याचा अभाव ही देखील काही कारणे आहेत.

नव-अभिजात- उपयोगिता (The Neo-Classics: Utility),

या तिसऱ्या प्रकरणात वॉलरास, जेव्हन्स, आणि मार्शल या अर्थशास्त्रज्ञांचा विचार करण्यात आला आहे. त्यांनी अर्थशास्त्राला गणिती

बनवण्याचा प्रयत्न केला आणि संतुलन साधणाऱ्या प्रणाली तयार करण्याचे जणू वेड लागले.

जेव्हन्स, बेन्थमच्या उपयुक्ततेच्या सिद्धांतापासून सुरुवात करतो. जेव्हन्सने असे मानले की उपयोगितावादने आर्थिक वर्तनाचे स्पष्टीकरण दिले आणि गणितीय आर्थिक प्रतिमान तयार केले ज्यामध्ये त्यांनी गृहीत धरले की व्यक्ती महत्तम उपयोगिता (कमीत कमी त्यागात अधिक समाधान) प्राप्त करण्यासाठी प्रयत्न करतो. एकदा हे साध्य झाल्यावर, व्यवस्था संतुलनात आहे असे म्हणता येईल. वेगवेगळ्या उपयोगादरम्यान वस्तूचे आवंटन करणे, वस्तूचा विनिमय करणे, वस्तूचे उत्पादन करण्यासाठी काम करणे आणि भांडवल वापरणे यासारख्या घटकांचा त्यांनी विचार केला आणि मॉडेलला गणितीयदृष्ट्या अनुकूल करण्याचा प्रयत्न केला.

वॉलरासनेही तत्सम धर्तीवर काम केले, परंतु मूल्य उपयोगितेपेक्षा दुर्मिळतेवर अवलंबून असल्याचे त्यांनी गृहीत धरले. त्याने मागणी आणि पुरवठा वक्र तयार केले आणि व्यवहाराच्या किंमती कुठे कमी झाल्या याचे मूल्यमापन करण्याचा प्रयत्न केला. मग त्याने उत्पादन वक्र सादर केले आणि एकाचवेळी अनेक समीकरणे असलेल्या जटिल मॉडेलसह त्याला प्रस्तुत केले. त्यांना हे माहित होते की हे वास्तवाचे प्रतिनिधित्व करत नाही, परंतु ते अनुमानासाठी उपयुक्त ठरू शकते.

आल्फ्रेड मार्शल (1842 ते 1924) यांनी त्यांच्या उपयोगितावादावर आधारित पुरवठा आणि मागणीचे गणितीय सादरीकरण केले. त्याने वॉलरास आणि जेव्हन्सपेक्षा अधिक वास्तववाद शोधला आणि आंशिक समतोल विश्लेषणाची पद्धत विकसित केली. पुरवठा आणि मागणीच्या सिद्धांतावर आधारित बाजारपेठेतील उत्क्रांतीवादी

बदलाची कल्पना त्यांनी मांडली. उत्पादन संस्था जीवन चक्रातून जातात: त्या निर्माण होतात, वाढतात आणि परिवर्तीत होतात. याला त्याने दीर्घकाळ म्हटले. पेढ्या केवळ मागणी आणि पुरवठा यांच्या प्रतिसादातच उत्पादन वाढवू किंवा कमी करू शकतात. तंत्रज्ञान, ज्ञान, लोकसंख्या आणि भांडवल यांचा समावेश असलेल्या बदलांच्या दीर्घ चक्राचाही त्यांनी अंदाज घेतला. मार्शलचा दृष्टीकोन वॉलरास किंवा जेव्हन्सपेक्षा अधिक व्यापक आणि निश्चितच कमी आदर्श असल्याचे दिसते. तरीही, त्यांनी ज्या तत्वांवर काम केले ते समान आहेत आणि या तत्वांवर रॉबिन्सन यांनी टीका केली आहे.

रॉबिन्सनच्या मते, "उपयोगिता ही अभेद्य निरपेक्षतेची एक आधिभौतिक संकल्पना आहे; उपयोगिता ही वस्तूंमधील गुणवत्ता आहे ज्यामुळे व्यक्तींना त्या खरेदी कराव्याशा वाटतात आणि व्यक्तीची त्या वस्तूला विकत घेण्याची इच्छा हे दर्शवते की त्यामध्ये उपयोगिता आहे." या वाक्याने, रॉबिन्सन त्यांचा नव-अभिमतपंथीवरचा अध्याय उघडतो.

पाण्याची अंगभूत उपयोगिता उच्च पण किंमत कमी आहे; हिऱ्यांची अंगभूत उपयोगिता कमी पण किंमत जास्त असते. किंमत सामान्यतः सीमांत उपयोगितेवरून निश्चित होते. त्यामुळे यूकेमध्ये पाणी मुबलक आणि स्वस्त आहे; तर आफ्रिकेत, ते अधिक प्रिय आणि दुर्मिळ आहे. म्हणून उपयोगिता हे इच्छा किंवा गरजा यांचे फलन आहे. एखादी व्यक्ती आपली इच्छा पूर्ण करण्यासाठी द्यायला तयार असते ती म्हणजे किंमत. जसजसा पुरवठा वाढतो, इच्छा कमी होते आणि प्रति मात्रा उपयोगिता कमी होते. याठिकाणी त्या प्रश्न उपस्थित करतात की इच्छा केवळ प्राप्त झालेले समाधान प्रतिबिंबित करते का?

उपयोगिता ही "चांगली गोष्ट" असावी; परंतु नेहमीच नाही. उदाहरणार्थ व्यसनाधीन औषधे. काही गोष्टी आपल्यासाठी इतरापेक्षा चांगल्या असतात, ते उपयोगीतेमध्ये कसे प्रतिबिंबित होते?

बाजार उपयोगितेला प्रतिबिंबित करू शकतो का? तर तत्त्वतः होय, व्यवहारात बाजारातील खरेदीदार किंवा विक्रेते दोघांनाही पुरेशी माहिती मिळू शकत नाही. तसेच, लोकांच्या सवयी, फॅशन, गरजा आणि इच्छा बदलतात. वस्तू खरेदी करण्याची समान संधी ही एक काल्पनिक आहे आणि म्हणून मोजता न येणारी इष्टतम संधी आहे. तसेच, गरीब माणसाचे प्राधान्यक्रम श्रीमंत माणसापेक्षा वेगळे असतील. सरकारी निर्हस्ताकक्षेपाच्या (*laissez-faire*) तत्त्वामध्ये मध्ये, लोकांच्या इच्छा समान आहेत असे गृहीत धरले जाते, परंतु पैसे देण्याची क्षमता वेगळी आहे. हे गृहितक परत स्मिथकडे घेऊन जाते - लोक स्वतः ला चांगले बनवू इच्छितात आणि त्यांच्या स्वतःच्या हितासाठी कार्य करू इच्छितात. मुक्त बाजार महत्वाकांक्षा असलेल्यांना आणि व्यवहारातील पक्षांच्या स्वार्थासाठी वस्तूंचे वितरण करेल.

उपयोगिता सिद्धांत आणि *लेसेझ फेअर*च्या वर्तुळाचे वर्ग कसे करायचे हा प्रश्न उद्भवतो. नेहमीचे उत्तर म्हणजे जास्तीत जास्त उत्पादन, म्हणजेच अधिक माल अधिक स्वस्तात उपलब्ध करून देणे. हे भांडवलशाहीच्या बोधाची आठवण करून देते आणि विस्तारामुळे जीवनमान का उंचावते याचे कारण स्पष्ट करते.

याच्याशी जोडलेली आणखी एक कल्पना ही आहे की केवळ श्रीमंतच बचत करतात आणि त्यामुळे भांडवल संचयनासाठी असमानता आवश्यक आहे. जे निम्न उत्पन्नाला वर नेईल. एकूण उत्पन्न

वाढेल, जेव्हाकी वितरणामुळे एकूण उत्पन्न समान राहिल.

वॉलरस आणि जेव्हॉन्स यांनी भांडवलावरील नफ्याचे दर आणि वित्तव्याज दरांचा विचार न केल्याची टीका रॉबिन्सन करतात. त्या म्हणतात मार्शल किमान "प्रतीक्षा" बदल बोलतो आणि म्हणतो की "जमीन, श्रम आणि प्रतीक्षा हे उत्पादनाचे घटक आहेत; व खंड, मजुरी आणि व्याज हे त्याचे पुरस्कार आहेत". अन्यथा, नव-अभिजात मॉडेलमध्ये वेळ (Time) ही मुख्यतः दुर्लक्षित केलेली गोष्ट आहे.

नव-अभिजात स्कूल मुक्त व्यापाराचे जोरदार समर्थक होते. "मुक्त व्यापाराने समतोल स्थितीचे नेतृत्व करणे अपेक्षित होते ज्यामध्ये स्पर्धेमुळे संपूर्ण जगात अधिकाधिक उपयोगिता देणारी संसाधने तयार केली जाते". मुक्त व्यापारासाठी, काही गृहीतके आवश्यक आहेत: जसे आंतरराष्ट्रीय संतुलन, जिथे आयातीचे मूल्य निर्यातीच्या मूल्याच्या बरोबरीचे असते; पूर्ण रोजगार; आणि परिपूर्ण स्पर्धा. अशा परिस्थितीत, प्रशुल्कांची आवश्यकता नसते. परंतु वास्तवात अशी परिस्थिती कधीच अस्तित्वात नसते.

एकूणच, रॉबिन्सनच्या मते, नव-अभिजातवाद्यांनी फारच कमी साध्य केले. याची त्या तीन कारणे सांगतात- १) त्यांनी चर्चा केलेल्या प्रश्नांना व्यावहारिक महत्त्व नव्हते. सैद्धांतिक म्हणून मुक्त व्यापार ही संकल्पना मोठ्या मिश्रणात एक छोटी गोष्ट ठरते त्यामुळे त्यांचे मॉडेल आदर्शवादी बनले

होते; २) त्यांनी समतोलाच्या अगदी जवळ असलेल्या प्रणालींवर जास्त लक्ष केंद्रित केले; ३) आर्थिक दृष्टीने उपयोगिता परिभाषित करण्यात ते कधीही यशस्वी झाले नाहीत.

थोडक्यात, या पुस्तकात रॉबिन्सन विज्ञानाच्या स्वरूपातील अर्थशास्त्र आणि एका विचारधारेच्या स्वरूपातील अर्थशास्त्र यामधील निरंतर चाललेल्या संघर्षाला प्रकट करण्यासाठी त्या आपल्याला एकप्रकारे अर्थशास्त्राच्या पडद्यामागे घेऊन जातात.

आपल्या प्रभावी आणि स्पष्ट शैलीत, त्यांनी अभिजात अर्थशास्त्रज्ञ अँडम स्मिथ व डेव्हिड रिकार्डो आणि नव-अभिजात अर्थशास्त्रज्ञ अल्फ्रेड मार्शल, स्टॅनले जेव्हन्स आणि लिओन वॉलरास यांच्या मूल्याच्या प्रश्नावर टीका केली. त्या असे दर्शवितात की, त्यांनी अनुक्रमे श्रम-वेळ, सीमांत उपयोगिता किंवा प्राधान्ये यांना मूल्याचे निर्माता मानले. मुळात या सगळ्या कल्पना वैज्ञानिक नसून 'अधिभौतिक' आहेत आणि हे सहसा विचारसरणीमध्ये असते, ते विज्ञान नाही, ज्यात आपण आर्थिक सिद्धांत नाकारण्याचे कारण शोधतो. रॉबिन्सन आजच्या अशांत आणि असमान अर्थव्यवस्थेत प्रतिध्वनित होणाऱ्या भविष्यसूचक विधानाने समारोप करतांना असे म्हणतात की 'अर्थशास्त्रज्ञांचे कार्य हे आहे की ज्या मूल्यांचे मापन केली जाते, ते केवळ पैशाच्या मापदंडानेच मोजली जाऊ शकतात या कल्पनेचा प्रतिवाद करणे.'
